

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПТНЗ

С. І. Моськін, заступник директора з виховної роботи

Проблема професійного становлення учнівської молоді посідає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки стосується вирішального моменту у життєвій самореалізації особистості. Психологічними проблемами розвитку особистості в різних аспектах професійної діяльності людини займалось широке коло таких вітчизняних дослідників, як Т. О. Балл, І. Д. Бех, К. М. Гуревич, Г. С. Костюк, Н. Г. Ничкало, В. В. Рибалко, Є. О. Климов, К. К. Платонов, Б. О. Федоришин.

Аналіз психологічної літератури з проблеми професійного становлення свідчить про те, що у дослідженнях акцент ставиться на необхідності вивчення ролі суб'єкта у цьому процесі. У зв'язку з цим, центральним і досить складним завданням сучасної системи ПТНЗ є формування в учнівської молоді здатності до свідомого та самостійного вибору професії і подальшого оволодіння нею.

Процес професійного самовизначення включає розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у вигляді ідеального образу професіонала. Особистісне самовизначення людини відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, нормах поведінки і діяльності. В даний час соціальна орієнтація багато в чому визначає професійну самосвідомість людини, її професійне самовизначення і професійний вибір.

Специфічні моменти самосвідомості, формування Я-концепції, що включає образ "Я-професіонала", залежать від ступеня узгодженості ідеального і реального "Образу-Я" і ідеального і реального образу професії. Співвідношення "Я-реального" і "Я-ідеального" визначає вимогу людини до себе. Потреби в задоволенні власного "Я" (самоповазі, власній значущості і компетентності) повинні реалізуватися в самоствердженні і самовираженні людини в її прагненні проявити себе. Не тільки пізнання, але і здійснення себе формує самосвідомість людини, її "Внутрішнє-Я", її мотивацію.

Здійснення себе в професії включає формування образу професії, особливо на етапі вибору сфери професійної діяльності. Образ

майбутньої професії – достатньо складна сфера, що включає емоційні і когнітивні компоненти. Відповідність емоційно-оцінювальних компонентів істотним змістовним компонентам професії робить вибір обґрунтованим і реальним. Для обґрунтованості професійного вибору необхідно також, щоб вимоги з боку професії відповідали можливостям людини. Інакше в самосвідомості людини накопичується негативний життєвий досвід, формуються своєрідні способи рішення задач, що встають перед нею, — відхід від проблем, їх ігнорування і т.п.

У зв'язку з цим завдання практичних психологів полягає в тому, щоб дати людині психологічні засоби вирішення його особистісних проблем, пов'язаних з професійним самовизначенням. Психологи можуть на основі діагностики цих психологічних проблем допомогти людині в здійсненні професійного вибору, або забезпечити передумови до здійснення цього вибору в майбутньому.

Для вирішення психологічних проблем в професійному самовизначенні особистості недостатньо дати рекомендації про те, яка професія підходить. Професійно-технічний навчальний заклад повинен створити умови, сприятливі для розвитку особистості учня, допомогти йому побачити і усвідомити свої проблеми, визначити зону можливих дій для вирішення проблем, намітити реальні кроки до успіху. Визначення зони найближчого професійного розвитку є психологічною підставою для вибору способів і методів. Для діагностики психологічних проблем в більшості випадків потрібне проведення комплексного діагностичного обстеження за допомогою психологічних методик, що дозволяють визначити:

- ціннісні орієнтації і установки;
- найближчі і перспективні життєві плани і професійні наміри;
- рівень сформованості уявлень про професію;
- рівень розвитку самооцінки;
- здібності, схильності і інтереси;
- рівень розвитку професійної мотивації;
- особистісні особливості;
- реальні життєві умови (сімейні відносини, здоров'я, матеріальне забезпечення і ін.).

Інформації, одержаної в результаті такого комплексного обстеження, як правило, буває достатньо, щоб визначити специфіку психологічних проблем даного індивіда.

Можна виділити ряд типових психологічних проблем, пов'язаних з професійним самовизначенням особистості. До них, перш за все, відносяться:

1. Розузгодження ідеального і реального образу професії, що обирається.
2. Уявлення про свої власні ціннісні орієнтації не відповідають своїм уявленням про цінності, що забезпечують успіх в професійній діяльності в нових економічних і соціальних структурах.
3. Розузгодження реальної і ідеальної мотивації професійного вибору.
4. Неадекватна самооцінка.

Вирішення будь-яких психологічних проблем пов'язане, перш за все, з усвідомленням і прийняттям цих проблем, з розвитком самосвідомості людини. Молодь, що стоїть на порозі професійного вибору, володіє особливим психологічним настроєм до самопізнання. Для неї характерні: прагнення розібратися в собі, оцінка своїх можливостей в сучасному світі, у тому числі і в професійному, прагнення оцінити, які умови можуть сприяти, а які заважати входженню в світ професії. Найбільшою сензитивністю в розвитку професійної самосвідомості володіють учні старшого шкільного і юнацького віку, для яких проблема професійного і особистісного самовизначення є суттєвою і актуальною.

В умовах професійного навчання, разом з використанням класичних методик, направлених на вивчення особистісних особливостей, інтересів, схильностей і здібностей, особливу увагу слід приділити методикам, що досліджують самосвідомість і самооцінку учня. Знання найбільш значимих і актуальних параметрів самосвідомості і самооцінки дозволяють до певної міри визначити способи психологічного впливу.

Корекція ідеального образу професії і ідеального образу "Я" пов'язана з усвідомленням професійних цінностей і утворенням нових ціннісних орієнтацій. Корекція реального "Я" пов'язана з усвідомленням своїх можливостей, з досвідом нових переживань і нових стосунків людини з навколишнім світом і з собою. Одним з центральних і в цьому значенні доленосних в житті кожної людини, в її професійній кар'єрі, є питання про пошук, вибір і оволодіння професією.

Сучасні ринкові відносини гостро потребують професійних мобільних фахівців, готових грамотно ухвалювати самостійні рішення і нести відповідальність за їх втілення в життя, здатних успішно і ефективно знаходити і реалізовувати себе в теперішніх соціально-економічних умовах, у зв'язку з пошуком, плануванням, вибором і ростом своєї професійної кар'єри. Саме тому на педагогах, практичних психологах і, перш за все, на самих учнях, лежить величезна відповідальність. Виконання цієї роботи, що має на меті, перш за все, особистісне зростання і розвиток учнів, припускає, по можливості,

повніше та всебічне використання всього арсеналу накопичених в психології і педагогіці даних, засобів і методів.

Нерідко у випускників шкіл існує думка, що залучення до професії виступає всього лише як “передача-прийом” професійних знань, умінь і навичок. Проте насправді справа йде далеко не так просто. Згідно з Т. В. Кудрявцевим, професійне становлення є достатньо складним, тривалим, вельми мобільним, багатоплановим і часом суперечливим процесом, в якому виразно виділяються чотири стадії.

Перша стадія професійного становлення особистості пов’язана із зародженням і формуванням професійних намірів під впливом загального розвитку особистості і первинного орієнтування в різних сферах трудової діяльності, в світі праці і в світі професій. Психологічним критерієм успішності проходження цієї стадії є відповідність – вимогам ринку праці і потребам самої особистості, вибору професії або спеціальності.

Друга стадія – це період професійного навчання і виховання, тобто цілеспрямованої підготовки за обраною професійною діяльністю і оволодіння всією тонкістю професійної майстерності. Психологічним критерієм успішного проходження цієї стадії є професійне самовизначення особистості, тобто формування ставлення до себе, як до суб’єкта обраної діяльності і професійної спрямованості, в якій достатньо чітко відображаються установки на розвиток професійно значимих якостей (іноді їх називають професійно важливими якостями – ПВЯ).

Третя стадія – активне входження в професійне середовище, що відображає перехід учня до нового типу діяльності – до професійної праці в різних його формах в умовах реального виробництва, виконання службових обов’язків і т.п. Психологічним критерієм успішного проходження даної стадії служить активне оволодіння професією в умовах реального трудового процесу і виробничих відносин, самоствердження в трудовому колективі.

Четверта стадія припускає повну або часткову реалізацію професійних прагнень і можливостей особистості в самостійній праці. Психологічним критерієм успішного проходження цієї стадії є ступінь оволодіння всіма сторонами професійної діяльності, рівень сформованості професійно значимих якостей особистості, ставлення до праці, рівень майстерності і творчості [3].

При цьому з’ясувалося, що практично на протязі всього процесу професійного становлення і розвитку перехід від однієї стадії до іншої часто може супроводжуватися виникненням у людини тих або

інших труднощів і суперечностей, а нерідко і кризових ситуацій. Істотним при цьому є те, що зміна одних стадій процесу професійного становлення іншими не завжди буває жорстко прив'язана до певного вікового етапу, біографічного періоду. Вона відображає психологічний вік професійно-особистісного становлення, розвитку і зрілості людини. Наприклад, учень, що навчається у випускному класі школи, може під впливом батьків або в результаті взаємодії з представниками професії, що захопила його, читання спеціальної літератури, самонавчання або саморозвитку бути на другій стадії процесу професійного становлення. Інший же, навіть закінчивши професійно-технічний навчальний заклад, може не задовольняти психологічним критеріям першої стадії.

Схожі проблеми і кризи можуть, як виявилось, виникати і часто реально виникають не тільки при переході від однієї стадії процесу професійного становлення до іншої, але і усередині окремих стадій цього процесу. Як показують спостереження, аналіз досвіду організації професійної підготовки, в практиці навчально-виховної роботи професійно-технічних навчальних закладів є нерідкими випадками, коли вже до кінця першого, а особливо часто на другому або третьому році навчання у учнів може змінитися відношення до процесу оволодіння професією. Це так званий негативний синдром другого-третього року професійної підготовки. Вони розчаровуються в своєму професійному виборі, а іноді навіть замислюються про зміну навчального закладу і зміну спеціальності. При цьому істотним є те, що все це може мати місце при непоганих в цілому показниках (рівні знань, у тому числі і в оволодінні професією). Це означає, що справа тут не в здібностях. У психологічному плані в подібних випадках складається свого роду парадоксальна ситуація: учень, знаходячись в умовах навчання в професійно-технічному навчальному закладі, тобто на другій стадії процесу професійного становлення, суб'єктивно, тобто психологічно, знову опиняється на порозі лише першої стадії цього процесу, а можливо, лише на підступах до неї. Інакше кажучи, в процесі професійного становлення можливий і зворотній, регресивний рух. Можливість появи таких ситуацій зворотного руху в процесі професійного становлення і розвитку особистості учня вимагає до нього особливо пильної уваги з боку педагогів та практичних психологів. Знання індивідуальної динаміки і ходу процесу професійного становлення і розвитку кожного конкретного учня, усвідомлення кожним з них своїх власних особистісних особливостей є неодмінною психологічною умовою своєчасного надання психологічної допомоги в подоланні виникаючих тут проблем і ускладнень.

Цілком зрозуміло, що для надання такої допомоги недостатньо обмежуватись лише зовнішньою стороною цих явищ. Тут важливо виявляти більш глибокі психологічні причини, а не лише їх наслідки,

і впливати саме на ці причини. В чому ж суть цих причин і засобів їх обліку і ліквідації?

При поясненні цих ситуацій дослідники часто апелюють до інтересів учнів, до їх ролі в процесі професійного становлення. Зміна ставлення до процесу професіоналізації за обраною спеціальністю, розчарування в ній, поява почуття незадоволення в таких випадках вони намагаються знайти у зменшенні або згасанні інтересу до процесу професійного навчання, до обраної професії, до самого професійно-технічного навчального закладу, вибір якого спочатку був зроблений, здавалось би, повністю самостійно і усвідомлено. Проблема інтересу, як проблема здібностей, відноситься до числа тих психологічних проблем, які є найважливішими для практичної педагогіки і психології.

Пошук відповіді на це питання часто приводить до висновку про те, що зміна відношення учнів до процесу оволодіння професією, яка фіксується практичними психологами, виявляється пов'язаною з тим, що або майбутня професія, або процес оволодіння нею, або саме реальне життя в ПТНЗ відкривається учням якимись новими сторонами, до сприйняття яких і до взаємодії з якими вони були не готові. В їх психологічній і практичній підготовці до пошуку і вибору професійної кар'єри, оволодінню професійною майстерністю, в їх мотиваційній сфері, на якій базується вся трудова і професійна спрямованість особистості, є серйозні недоліки і дефекти. В результаті відбувається зміна, переосмислення тих основ, причин, мотивів і цілей, по яких і заради досягнення і задоволення яких учні обирали професію, вступали до ПТНЗ.

Такого роду переосмислення і являють собою трансформацію смислових опор і смислових відношень учнів до процесу професіоналізації, які нерідко реально приводять до перебудови всієї смислової сфери особистості і драматично проявляють себе в розпаді майбутнього професійного "я", у втраті сенсу буття, у почутті втрати себе.

Враховуючи наше сьогоднішнє, коли все частіше з'являється велика кількість нових професій, і це при термінах професійної підготовки від 1 року до 5 років, безсумнівною є готовність учня до перекваліфікації, до перепідготовки і оновлення своїх професійних знань і вмінь. Професійна підготовка сьогодні все більше і більше стає безперервним процесом, поступово перетворюється в процес безперервної освіти і професійного розвитку особистості.

В психологічному плані ця об'єктивна суперечлива ситуація виступає для людини як одна із суб'єктивних умов, що визначають її

налаштування та внутрішнє ставлення, в яких протікає процес її професіоналізації. Професійний розвиток і вдосконалення, особливо на початкових етапах процесу професійного становлення, може стати причиною дестабілізації відношення учнів до вибору професії і процесу оволодіння нею. Останнє проявляє себе в зменшенні інтересу, появі почуття тривоги, у виникненні деякої невпевненості в можливості обрати справу, яка б могла стати сенсом життя. Ось чому, на наш погляд, педагогічному колективу ПТНЗ необхідно знати можливості і професійну спрямованість, психологічні проблеми кожного конкретного учня у процесі його професійного становлення.

Література:

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. К., 1988.– С.96–98.
2. Климов Е. А. Психология профессионала. – М., 1996.– С.9–11.
3. Кудрявцев Т. В. Психология профессионального воспитания. М., 1986.– С.41–42.
4. Психология подростка. Полное руководство. Под ред. А. А. Реана. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК., 2003.– С.81–83.
5. Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навчальний посібник/ За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 2001.– С.328–330.
6. Пилипенко Н. М. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості.//Педагогіка і психологія. К., 2005.– №2.– С. 117–118.
7. Титаренко Т., Панок В. Старший шкільний вік: рефлексія, самовизначення, вибір професії, життєві плани./Основи практичної психології. Підр. К.: Либідь, 1999.– С. 443–445.